

FTAMP 16.21.25

<https://doi.org/10.26577/JOS-2019-3-o15>**Оспан Н.А.**

1 курс PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ospannazym@gmail.com

ТІЛ САЯСАТЫ ҚҰБЫЛЫСЫ: ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл мақалада тіл саясаты құбылысы мен оның теориялық аспектілері қарастырылады. Тіл жоспарлануына ұлтаралық және халықаралық қатынастардың дамуы, халықаралық деңгейдегі достық пен өзара сыйластық және ұлтаралық келісімді нығайту, мемлекеттегі саяси тұрақтылық мәселелерінің тікелей байланыстылығы айқындалады. Бұл аспектілерді зерттеу бүгінгі таңда өзектілік танытуда.

Бұл мақалада ғылымда кеңінен қолданылып жүрген тіл саясаты тұжырымдамасы баян етіледі. Негізгі бөлімде саясаттану, әдістемелік терминдер мен түсініктерінің, лингвистикалық және социолингвистикалық сөздіктердің, жалпы тіл білімінің анықтамалық сөздігінен алынған бірнеше анықтамаларды тізіп көрсеткіміз келді. Тіл саясаты – елдің басқарушы билігі немесе қоғамдық институттары жүзеге асыратын іс-шаралар және заң шығарушы актілер жүйесі, оның нақты әлеуметтік-тілдік мақсаттары бар. Сонымен тіл саясаты түсінігінің бірқатар анықтамалары көрсетіліп және күрделілігі жөнінде айтылады.

Бұл мақалада саясаттану, әдістемелік терминдер мен түсініктерінің, лингвистикалық және социолингвистикалық сөздіктердің, жалпы тіл білімінің анықтамалық сөздігінен алынған бірнеше анықтамаларды тізіп көрсеткіміз келеді. Тіл саясаты – елдің басқарушы билігі немесе қоғамдық институттары жүзеге асыратын іс-шаралар және заң шығарушы актілер жүйесі, оның нақты әлеуметтік-тілдік мақсаттары бар.

Түйін сөздер: тіл саясаты, тілдік жоспарлау, тіл мәселесі, саяси тұрақтылық, мемлекеттік тіл, теориялық аспектілер.

Ospan N.A.

1st year PhD student, Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty, e-mail: ospannazym@gmail.com

The Phenomenon of Language Policy: Theoretical Aspects

This article discusses the phenomena of language policy and its theoretical aspects. The language planning defines the direct connection between the issues of development of interethnic and international relations, strengthening of friendship and mutual respect and interethnic harmony at the international level, political stability in the state. The study of these aspects is relevant today.

This article reveals the concept of language policy, widely used in science. In the main part we wanted to show several definitions obtained from the reference dictionary of political science, methodological terms and concepts, linguistic and sociolinguistic dictionaries, general linguistics. Language policy is a system of measures and legislation implemented by the administrative authorities or public institutions of the country, has specific socio-linguistic goals. Thus, a number of definitions of the concept of language policy are presented and the complexity is mentioned.

In this article we want to list several definitions obtained from the reference dictionary of political science, methodological terms and concepts, linguistic and sociolinguistic dictionaries, General linguistics. Language policy – a system of measures and legislation implemented by the administrative authorities or public institutions of the country, has specific socio-linguistic goals.

Key words: language policy, language planning, language problems, political stability, state language, theoretical aspects.

Оспан Н.А.

PhD докторант 1-го года обучения, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: ospannazym@gmail.com

Явление языковой политики: теоретические аспекты

В данной статье рассматриваются явление языковой политики и ее теоретические аспекты. В языковом планировании определяется непосредственная связь вопросов развития межнациональных и международных отношений, укрепления дружбы и взаимного уважения и межнационального согласия на международном уровне, политической стабильности в государстве. Исследование этих аспектов на сегодняшний день является актуальным.

В данной статье раскрывается концепция языковой политики, широко применяемая в науке. В основной части мы хотели показать несколько определений, полученных из справочного словаря политологии, методических терминов и понятий, лингвистических и социолингвистических словарей, общего языкознания. Языковая политика – система мероприятий и законодательных актов, осуществляемая управленческой властью или общественными институтами страны, имеет конкретные социально-языковые цели. Таким образом, представлен ряд определений понятия языковой политики и раскрываются ее сложности.

В данной статье мы хотим перечислить несколько определений, полученных из справочного словаря политологии, методических терминов и понятий, лингвистических и социолингвистических словарей, общего языкознания.

Ключевые слова: языковая политика, языковое планирование, проблемы языка, политическая стабильность, государственный язык, теоретические аспекты.

Кіріспе

Үйлесімді ұлтаралық және халықаралық қатынастардың дамуы және мемлекеттегі саяси тұрақтылық дұрыс жоспарланған тіл саясатына тікелей байланысты. Көптеген қазіргі заманғы елдердің тәжірибесі тіл саласындағы демократиялық саясаттың жалпы демократиялық қайта құрулардың ажырамас бөлігі болып табылатындығын көрсетеді. Сондықтан бұл аспектілерді зерттеу қазіргі заманғы ғылымға өзекті болып табылады. Демократиялық үрдіс көбінесе не мемлекеттің саяси өміріне қатысуға жағдай жасайтын немесе қарсы келетін тіл саясатына тәуелді белсенді саяси қатынасты қолдауға бағытталған. Қазіргі таңда мемлекеттік саясатты жоспарлауда әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін ескеру қабілеттілігі, олардың талаптарын сыйлау, сонымен бірге этномәдени және тілдік қоғамдардың біркелкілігін мойындау да маңыздырақ бола түсті. Тіл саясаты – бұл мақсатты бағытталған іс-шаралар, әсіресе заң шығарушы, атқарушы, сот органдарының іс-әрекеттері:

– Мемлекетте қолданылуына байланысты тілдің мәртебесі анықталады;

– Мемлекеттің талаптарына сәйкес азаматтардың тілдік дайындығын қамтамасыз ету мақсатында қабылданады;

– Тілді үйренумен, қолданумен, қорғаумен байланысты жеке немесе топтық құқықтарды анықтау мақсатында қабылданады;

– Мемлекеттік тілдің қолданысын үкіметтің реттеуін қарастырады.

Елдің ресми тілін үйрену мүмкіндігін бұл тұрғыдан зерттеу азаматтардың үлкен категориясын, оның ішінде азсанды этномәдени қауымдарды саяси мәдениетке және қоғам өміріне қатысуға тарту – біріктірудің маңызды алғышарты болып табылады (Алпатов В.М., 2013.-1-13).

Бүгінгі таңда ең көп қолданылып жүрген Л.Б. Никольский ұсынған тіл саясаты түсінігі. Ол «Тіл саясаты – мемлекет пен кластар, партия, этностар арқылы орныққан тілдік құрылымдарды қызметін бөлу немесе өзгерту, қолданыстағы тілдік нормаларды сақтау немесе жаңаларын енгізу мақсатында жүзеге асырылатын іс-шаралар жиынтығы» деп анықтап, тіл құрылысы, тіл мәдениеті түсініктері тілге саналы әсер етудің әртүрлі бағыттағы үрдістерін сипаттаушы ретінде қамтылады деп тұжырымдады (Дятленко П., 2007. – С.1-12).

Бұл тұжырымның тіл саясатының қалыптасу және оны өмірге енгізудің механизмін ескермегендіктен, нақты бұлдырлығы мен кемістігі байқалады. Осы сәтке көңіл бөле отырып, тіл саясатын төмендегідей анықтауға болады: тіл саясаты – сәйкес келетін немесе баламалы-саяси қағидалар мен тәжірибелік шаралардың, мемлекеттік органдармен, саяси партиялармен және қоғамдық ұйымдарымен жасалған және жүзеге асырылған тілдік құрылымдардың, көптілді елдерде тілдер мен диалектілердің, қыз-

метін бөлуді сақтауға немесе өзгертуге, тілдік нұсқалылықтың спектрін тарылтуға және оның қызметтерінің релеванттық минимумына жеткізу, біртүрлі елде тілді модернизациялауға немесе оның ескі нормаларын сақтауға бағытталған. Бұл түсінікке өте көп анықтамалардың болуы оның қаншалықты күрделілігін түсіндіреді. Саясаттану, әдістемелік терминдер мен түсініктерінің, лингвистикалық және социолингвистикалық сөздіктердің, жалпы тіл білімінің анықтамалық сөздігінен алынған бірнеше анықтамаларды тіл саясатын зерттеуші ғалымдар мен анықтамалық сөздіктер береді. Тіл саясаты – елдің басқарушы билігі немесе қоғамдық институттары жүзеге асыратын іс-шаралар және заң шығарушы актілер жүйесі, оның нақты әлеуметтік-тілдік мақсаттары бар: өмірде бар тілдік нормаларға өзгерістер енгізу және сақтау, сонымен бірге тілдерді қолдау.

Тіл саясаты, О.В. Озаеваның пікірінше, кез келген саясат түрі сияқты, таптар, партиялар, этностар басқа партияларға, таптарға, халықтарға немесе субэтникалық топтарға зиянын тигізе отырып анықтаған құндылықтарды сипаттайды. Қандай-да бір тіл саясатының идеологтары әдетте бірқатар әлеуметтік-саяси, идеологиялық, психологиялық, эстетикалық және мәдени көзқараспен басқарылады (Озаева О.В., 2008.-1-4).

Л.Б. Никольскийдің анықтамасы бойынша, тіл саясаты кво-мәртебесін өзгертуге тырысқан жағдайларда, ол перспективті саналады (кеңестік және ресейлік ғылыми әдебиетте бұл термин тілдік құрылыс дегенді білдіреді, ал батыс еуропалық ғылыми әдебиет – тілдік жоспарлау деп береді). Саяси элита қалыптасқан тілдік және тіл нормаларымен сөйлеумен қанағаттанып немесе жаңалықтарды орнатуға қарсылық танытқан жағдайда тіл саясаты ретроспективті саналады. Тіл саясатының тиімділігі сонымен бірге бірқатар факторларға байланысты болып келеді: әлеуметтік-саяси, идеологиялық, психологиялық эстетикалық. Тіл саясаты қалыптасқан тіл жағдайын өзгертуге бағытталған жағдайда ерекше күрделі және қақтығыстарға толы болып ерекшеленеді, яғни және бір мемлекет, халық, аймақ және тағы да басқалар шеңберінде екі немесе одан да көп тілдердің өзара әсерлесу және қатынасу типтерін төзгеруге бағытталған болса (Никольский Л. Б., 1976.-92-104).

А.Д. Швейцердің анықтамасы бойынша, тіл саясаты – мемлекет, кластар, партия, этностар арқылы орныққан тілдік құрылымдарды қызметін бөлу немесе өзгерту, қолданыстағы тілдік нормаларды сақтау немесе жаңаларын енгі-

зу мақсатында жүзеге асырылатын іс-шаралар жиынтығы. Тіл саясатының мазмұнын құрайтын тілдік (тілді таңдау) және лингвистикалық (тілдік норманы таңдау) мәселелерді шешу сипаты мен әдістері нақты бір кластардың, этникалық топтардың мүдделерімен, мәдениет саласындағы саяси және идеологиялық мақсаттармен анықталады (Швейцер А. Д., 1976. –23-37).

Б.Б. Качрудің сипаттауынша, тіл саясаты (грек тілінен *politikē*) басқару өнері болып табылады. Мемлекетте тілдік мәселелерді шешу, мемлекеттерді біріктіру бойынша идеологиялық қағидалардың және тәжірибелік іс-шаралардың жиынтығы, мемлекеттік органдардың әлеуетке мақсатты бағытталған және келісімді әрекеті (Kachru В.В., 1986.-129-132).

Э.Г. Азимов пен А.Н. Шукиннің Әдістемелік терминдер мен түсініктердің жаңа сөздігінде мынадай анықтама береді: тіл саясаты – мемлекет, партия, класс, қоғамдық топ арқылы этностар арқылы тілдердің немесе тілдік жүйелердің орныққан қызметін бөлуді өзгерту немесе сақтап қалу, қолданыстағыларын сақтау немесе жаңаларын енгізу мақсатында жүзеге асырылатын іс-шаралар жиынтығы (Азимов Э.Г., Шукин А.Н., 2009. – 37).

Тіл саясаты – мемлекет, партия, класс, қоғамдық топ арқылы этностар арқылы тілдердің немесе тілдік жүйелердің орныққан қызметін бөлуді өзгерту немесе сақтап қалу, қолданыстағыларын сақтау немесе жаңаларын енгізу мақсатында жүзеге асырылатын іс-шаралар жиынтығы (Кожемякина В.А., 2006. – 312).

Тіл саясаты – мемлекет, партия, класс, қоғамдық топ арқылы этностар арқылы тілдердің немесе тілдік жүйелердің орныққан қызметін бөлуді өзгерту немесе сақтап қалу, қолданыстағыларын сақтау немесе жаңаларын енгізу мақсатында жүзеге асырылатын іс-шаралар жиынтығы (Педагогическое речеведение. /Словарь-справочник., 1998. – 96).

Тіл саясаты – әртүрлі тілді қоғамда (мемлекетте, аймақта, және т.б.) тіл мәселелерін шешу қағидалары мен тәжірибесі. Ондай мәселелерге мемлекеттік тілді, ресми тілдерді, мектепте білім беру тілі (тілдерін) анықтау сияқты мәселелер жатады (Жеребило Т.В., 2010. – 147).

Тіл саясаты – бірлік. Мемлекет немесе қоғамдық топ этностар арқылы тілдердің немесе тілдік жүйелердің орныққан қызметін бөлуді өзгерту немесе сақтап қалу, ескі тілдік жүйені сақтау немесе жаңаларын енгізу мақсатында жүзеге асыратын іс-шаралар жиынтығы (Панькин В.М., 2011. – 163).

«Лингвистикалық энциклопедиялық сөздік» тіл саясатының мынадай анықтамасын береді: «Мемлекетте, социумда тіл мәселелерінің шешімін табу мақсатында идеологиялық қағидалар мен тәжірибелік іс-шаралардың жиынтығы». Тіл саясаты сан қырлы болуы мүмкін. Қандай да бір ресми жағдайларда қандай тілді қолдану керектігін анықтайтын заң – тіл саясатының бір бөлігі. Тіл саясатының едәуір тиімді құралы әкімшілік саласы, білім жүйесі, бұқаралық ақпарат құралдары болып табылады. Қазіргі заманғы дамыған мемлекеттердің басым көпшілігі ұлттық қағида бойынша немесе «еріткіш ошақ» қағидасы, яғни әртүрлі этностардың бір бүтінге біріктіру бойынша құрылған. Бұл жағдайда мемлекеттік тіл саясатының негізін толық тілдік бірлік және жалпыхалықтық біртілділік құрайды.

Жалпы тілдердің таралуына алуан түрлі әдістермен қол жеткізіледі. Көп елдерде заң шығаруға үлкен мән беріледі. Әсіресе бұған көрнекті мысал – Франция. Бір жарым ғасыр шамасында әрбір француз өз ұлттық шығу тегіне қарамастан мектепте француз тілінде білім алып, сотқа немесе полицияға да осы тілде шағымдануға міндетті болып келді. (Ұлыбританияның да саясаты одан кем қатаң болған емес, мұнда 20-ғасырдың алғашқы жартысында-ақ ауылдық оқушыларды оқытушылар жай ғана бірер сөз ирланд немесе вали тілдерінде айтып қалғаны үшін жазаланып отырған. Қандай да бір мемлекеттің демократиялық дәрежесі тіл саясатының қатаңдылығы дәрежесіне сәйкес келеді деп таралған түсініктің дұрыс еместігін айта кетейік. Классикалық батыс демократиялық елдері аз санды сөйленетін тілдерді өте қатаң ығыстырып отырды.

Біртілдік типті тіл саясатымен қатар тіл саясатының басқа да типтері бар. Бірыңғай мемлекеттік тілі жоқ мемлекеттер де бар. Елде бірнеше ресми, әсіресе территориялық бөлінген тілдердің болуы, әдетте мемлекеттік бірлікті болдырмайды. Чехословакия мен Югославия тарап кетті, Бельгияда және Канаданың француздық бөлігінде, Үндістанның кей штаттарында сепаратистік тенденциялар дауылдай күшті болды. Саясатқа объективті түрде барлық тілдердің теңқұқылығына екі фактор кедергі жасады, ол кезде оның біреуіне ғана саналы түрде мән берілді: көп тілдердің жеткіліксіз дамуы. Олардың басым көпшілігінің тұрақты нормасы болмады. Біреулерінің жазуы болмады, екіншілері ол жылдарда «қазіргі заманға лайық емес», «артқа тартатын» (арап, ескі монғол тілі) жазулар түрінде саналған.

1991 жылдан кейін Ресейде және Кеңес Одағының қираған үйіндісінде пайда болған басқа көптеген мемлекеттерде тіл саясатының дамуы әртүрлі болды. Көптеген жаңа мемлекеттерде жаңа мемлекеттік тілдер қызметін дамыту және орыс тілінің ролін бәсеңдету бағыты қабылданды. Ресейде жағдай мүлдем басқаша. Бұл – Кеңес Одағы территориясында құрылған ұлттық мемлекет құруға мақсатталмаған жалғыз ғана мемлекет. Орыс тілін жалпыхалықтық қолдану әдеті сақталып қалды және кеңестік дәуірден қарағанда күшейе түсті. 1991 жылы және келесі бірнеше жылдар бойы тіл саясатын жасауда Мәскеуде де идеалистік түсініктен едәуір ауытқулар болды. Ресейде қазіргі таңдағы орыс тілін меңгеру дәрежесімен орталық пен аймақтар арасында басқа тілді пайдалану еш мүмкін емес екендігі (Лагута О.Н., 1999.-71).

Заңда тілдерді қолдануда орыс тілінің қолданысы айрықша (ресейлік заңдардың жобаларын дайындау, бүкілресейлік телевидение мен радио тарату және т.б.) кейбір ғана салаларды көрсетеді. Ең күрделі мәселелер жергілікті билік өкілдерінің қарауына беріледі. Қалмық тілі және оған ұқсас тілдер өлі тілдер қатарына жатқызуға болмайды: ауыл шаруашылық үй қатынасында олар өте тұрақты. Бірақ Элисте тұратын балалар мектепте оқыған қалмық тілін ауыл арасында туысқандарымен күнделікті қатынаста қолданбағанда басқа қайда сөйлейді. Көптеген тілдердің жағдайы мүлдем басқаша. Ресейде нақты тіл саясатының жоқтығын өліп бара жатқан тілдердің жағдайы көрсетеді. Бірқатар аудандарда, тек орыс тілі мен кішкене тілдердің арасында ғана емес, азшылық тілдер арасында осындай қиындықтар байқалады (Сулейменова Э., 2008. – 408).

Тіл саясаты барлық жерде жүргізілуде. Ол тіпті мақсатты бағытталмаған жағдайда, ұйымдаспаған түрде де өтуде. Қазіргі заманғы Ресейде орыс тілін экономикалық байланыстар, нарықтық қатынастарды дамыту, халықты миграциялау арқылы тарату үрдісі және ресейлік республикаларда ұлттық тілдерді дамыту пайдасына деген саналы әрекет екеуі қарсыласады. Тіл саясаты түсінігімен қазіргі уақытта қоғамдық – сөйлеу әрекетіне ғылыми ұйымдасқан әсер ету бағдарламасы, сонымен қатар ұлттық тілдерді қалыптастыру бойынша жүргізілетін іс-шаралар түсіндіріледі (Аврорин В. А., 1975.-117-123).

Ұлттық тіл саясаты – көпұлтты және/немесе көптілді социумдағы қоғамның жекелеген тілдер (идиомалар) арасындағы қызметтік өзара қарым-қатынасқа әсері (Gandhi K.L., 1984. – 168-179).

Мемлекеттік тіл саясаты – мемлекеттің тілдің қандай да бір мемлекеттің немесе әкімшілік территорияның шеңберіндегі қоғамда қызмет етуіне саналы әсері. Мемлекеттік тіл саясатынан басқа партияның, қоғамдық қозғалыстардың тіл саясаты жөнінде айту қабылданған. Мемлекеттік және ресми тілдер мағынасы жағынан бір болғанымен де, бұл екі түсініктің заңды ерекшеліктері бар. Мемлекеттік – нақты бір мемлекет немесе автономия шеңберінде басқа тілдермен салыстырғанда ең жоғарғы мәртебе бекітілген тіл. Ең алдымен бұл аталмыш елдің конституциясының тілі. Сондықтан конституциясы жоқ мемлекеттің мемлекеттік тілі жоқ деп есептеуге болады дейді орыс ғалымы Радионов. Әдетте мемлекеттік тіл – аталмыш елдің халқының немесе этникалық тобының басым бөлігі сөйлейтін тіл.

1953 жылы ЮНЕСКО зерттеушілері мемлекеттік тіл және ресми тіл түсініктеріне шектеу қояды ұсынған болатын. Қорытылған анықтамаларға сәйкес мемлекеттік – аталмыш мемлекеттің саяси, әлеуметтік және мәдени салаларында интеграциялық қызмет атқаратын тіл және оның мемлекеттік рәміздерінің бірі болып табылады. Ресми – мемлекеттік басқарудың, заң шығарудың және сот жүйесінің тілі. Бұл анықтамалар ұсыныстық сипатта болғандықтан, барлық елдерге міндетті емес (Авруорин В.А., 1975. -117-123).

Тіл саясатының негізгі бағыттары:

- әліппені құрастыру, сауатсыздықты жою;
- мемлекеттік тілді таңдау және бекіту
- мемлекеттік тілге байланысты басқа тілдердің орнын анықтау;
- тілдік жағдайдың саласы мен типтерін, мемлекеттік және жергілікті тілдердің жағдайын анықтау;
- мемлекеттік ресми тілді кодтау, нормалау және жетілдіру.

Стандартты мемлекеттік тілді таңдау және бекіту – кез келген елдегі тіл құрылысы үрдісінің ең күрделі және маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Англия мен Францияда мемлекеттік-саяси бірлестік ұлттық тілді, сонымен бірге ұлтты қалыптастыру тілі, әдеби және мемлекеттік тіл ретінде мерзімінен бұрын унификациялауға әкеп соқты. Ұлы француз төңкерісі кезеңінде Францияда біртекті ұлттық тіл мәселелері Конвентте талқыланған болатын. Мемлекеттік тілді таңдау мәселесі: бірыңғай қазіргі заманғы мемлекеттік тілі ұзақ эволюция нәтижесінде қалыптасқан елдерді санамағанда, мемлекеттік тілді таңдау мәселесі – үнемі мүм-

кіндіктер қатарынан таңдау проблемасы болып табылады. Мысалы, Тропикалық және Оңтүстік Африкада 2000-нан астам тілдер бар. Олардың ең көп тарғандары – суахили (бұл тілде 50 миллионнан астам адам сөйлейді), хауса (20 миллионнан астам адам сөйлейді). Бір Нигерияның өзінде 200-ден астам этникалық топтар өмір сүреді (Озаева О.В., 2008.-1-4).

Мемлекеттік тіл ретінде таңдау барысында ескерілетін критерийлер: Тұрғылықты халықтың автохтондығы. Берілген халық қоғамдық пікірде берілген территорияда өмір сүруі бойынша автохтонды, түпкі, аборигенді деп мойындалады және бекітіледі. Дәл осы белгі көптеген Кенес Одағы тарағаннан кейінгі кездегі республикаларда мемлекеттік тілді таңдауда басты критерий ретінде ұсынылады. Археология, лингвистика, этнография, антропология кез келген территорияның, кез келген ареалдың этникалық тарихы – қандай да бір мәдениеттің, тіл типтерінің және тіпті антропологиялық типтердің үнемі бірнеше рет алмасып отыруы екендігін сенімді куәләндіреді. Қандай да бір территорияны иемденген заманауи этностардың ешқайсысы өзін сол жердің ескі тұрғылықты аборигенімін деп таласқа түсе алмайды. Кез келген тарихи-мәдени аймақ – шаруашылық, жанұялық қатынастардың, тілдің, материалдық және рухани қабілеттің көпғасырлық өзгеріске ұшырауының нәтижесі болып табылады. Бұл өзгерудің міндетті сатылары – билингвизм немесе қостілділік (кейде көптілділік те болуы мүмкін) және бимәдениет. Сөйлеушілердің аймаққа тығыз орналасуын ескере отырып, берілген территориядағы осы тілде ана тіліндей сөйлеушілер санының көп болуы қажет. Мемлекеттік тіл ретінде көпшілік тілі таңдап алынады. Осылайша Ұлыбританияда мемлекеттік ресми тілі халықтың басым бөлігінің ана тілі – ағылшын тілі болып табылады, және ұлттық азшылықтардың – шотландықтардың, ирландықтардың, Азиядан иммигранттардың тілдері де бар. Азшылық тілі мемлекеттік болып таңдалып алынатын жағдайлар өте сирек болады. Мысалға, бұл Ирландия Республикасындағы ирланд (гаэль) тілі, ол тілде сөйлеушілер саны 3%-дан аспайды (Никольский Л. Б., 1976.-92-104).

Тілдің беделділігі, абыройлылығы – мемлекеттік тілді таңдаудың маңызды факторы. Ондай тіл ретінде әлеуметтік абыройлы басым халық тобының әдеби тілі таңдап алынады. Далмацияда ұзақ уақыт бойы итальян тілі болған. Тілдің абыройлылығына әсер ететін факторлар: тілде терең тарихи-мәдени дәстүрлердің, көрнекті әдеби және

ғылыми шығармалардың, оның стандартталуының жоғары деңгейде, халықаралық беделділіктің болуы. Тілдің абыройлылығы критерийін жүзеге асыру қиындығы, мысалы Үндістанда жазудың және әдебиеттің өте бай тарихи-мәдени дәстүрі бар тілдер өте көп. Үндістанда бір ғана хиндиге мемлекеттік тіл, ал басқа тілдерге – жекелеген штаттардың ресми тілі мәртебесін беру талпынысы сәтсіз аяқталды. Қазіргі таңда хинди тілі ағылшын тілімен бірге ресми тіл мәртебесіне ие: мектептерде екі тіл де оқытылады (Gandhi K.L., 1984 – p.168-179).

Тілдің бейтараптығы. Көптеген елдер көптілді болып келеді. Ондай елдерде ресми тіл ретінде көбінесе бейтарап тіл таңдап алынады, ал бір немесе екі тіл бірдей ресми деп жарияланады. Оңтүстік Африка елдерінде – бұл ағылшын және африканс тілдері, Үндістанда – ағылшын тілі бейтарап тіл ретінде, Үндістанның барлық халықтарының тілдері онымен тең жағдайда. Ондай тіл дүниежүзілік мәдениет, ғылым мен ілгерілеудің тіл-өкілі болып табылады. Егер елде мемлекеттік тіл қабылданбаған болса, кезекте қостілділікті немесе көптілділікті ескере отырып, берілген мемлекеттік тілдің қызмет етуіндегі тілдік жағдайдың типтері мен салаларын анықтау және шектеу мәселелері тұрады.

Жергілікті тілдерге байланысты саясат. Этнотілдік саясаттың мәңгі талқылау сұрақтарының бірі – жергілікті тілдердің барлығын дамыту керек пе және қандай дәрежеде. Мемлекет, экономика, қаржы тарапынан бұл мәселе күн тәртібінен түспеуі тиіс.

Тіл саясатын заңды рәсімдеу. Төмендегі мәселелер қарастырылатын тілдік жағдайдың салалары мен типтерін заңды бекіту қажеттігі:

а) бірден-бір мемлекеттік тілді қолдану (мысалы, мектептер мен жоғары оқу орындарында жекелеген ресми оқыту түрлері мен типтері);

ә) артықшылықпен қолдану (маңдайша жазулар, жазбалар, жарнама, топографиялық белгілер және жолдардағы жазбалар, қала, көше, ауылдық жерлер, өзен атаулары);

б) әртүрлі салаларда (мекемелер, көшелер, дүкендер, құжаттардың жеке түрлерінің атауларында) мемлекеттік сияқты жергілікті тілдерді де теңқұқылы қолдану.

Тілдердің қайта туу мүмкіндігі бар ма. Нақты бір әлеуметтік-тарихи жағдайларда мүмкін. Оған қазіргі Израильдегі иврит, он тоғызыншы ғасырда Богемия қалаларында чех тілі мысал бола алады. Кейде мұндай жаңару мәселелері өте күрделі болуы мүмкін, ал кейде тіпті шешімін таппауы да мүмкін.

Тілдік жоспарлау: Language planning терминін 1959 жылы америка лингвисті Э. Хауген енгізген. Оның синонимдері ретінде тілдік құрылыс, тілдік орналасу (Францияда), тілді өңдеу (language treatment) қолданылады. Тілдік жоспарлау, Э. Хауген бойынша, – бұл «біртекті емес тілдік топтардың жазуы мен ауызекі тілінде басшылыққа алынатын нормативтік орфография, грамматика және сөздіктерді дайындаудағы әрекеттер, тілдік өзгерістерді бағалау» (Хауген Э., 1975. – 441-472).

Тіл саясаты, Швейцарияның пайымдауы бойынша мемлекет қабылдайтын «тілдер мен тілдік жүйелердің қалыптасқан қызметін бөлуді сақтау немесе өзгерту, қолданыстағы лингвистикалық нормаларды сақтау немесе жаңаларын енгізу үшін атқарылатын іс-шараларды білдіреді. Мемлекеттік билік, әдетте, елдегі тілдік жағдайды бақылауда ұстауға талпынады. Ол қалыптасқан жағдайды ынталандырады немесе өзгертеді, бір тілдерді қолдаса, басқалардың ролін басып отырады. Бұл мемлекеттің тіл саясаты деп аталады. Оған тілдік жоспарлау мен тілдік болжау кіреді. Поливанов атап кеткендей, бірқатар жағдайларда тіл дамуына араласу мүмкін және қажет. Ең көрнекті мысал, графика және орфография. Қандай да бір ғылыми немесе әдеби салада терминология құрастыру, әдеби норма қалыптастыру мүмкін. Индустриалдық қоғамда өзара түсіністік қажеттілігі басым және дәл соны тіл саясаты қанағаттандыруды көздейді. Оның ең тиімді жолы – барлығына біркелкі мемлекеттік тіл тарату. Ешқандай да тіл ел халқының басым бөлігінің тілі саналмайтын да елдер бар. Ондай жағдайларда тіл саясаты да әртүрлі болып келеді. Швейцарияда ешбір тіл басым тіл бола алмайды және әрбір азамат біртүрлі болуға құқылы. Кей жағдайда азшылық тілдерінің бірі қолданылады. Бұл саяси басым азшылықтың тілі болуы мүмкін. Ешбір елдің тарихы тілдік қақтығыстарсыз болған емес. Егер мемлекетте бірнеше мемлекеттік немесе ресми мойындалған тілдер болса, бұл саяси тұрақсыздыққа алып келеді. Тіл саясаты теориясы тарихы қоғамның тілдік қызметтің дамуына саналы араласуының сәтті әрекеттері тілдік дамудың ішкі тенденциялары сияқты, сонымен бірге қандай да бір тілдің қызметіне әсер ететін әлеуметтік факторларды ескеруінде. Сондықтан жүргізілетін тіл саясатының типін таңдау өте маңызды (Швейцар А. Д., 1976. – 23-37).

Тіл саясатының типтеріне тоқтала кеткен жөн, оның конструктивті және деструктивті типтері болады. Конструктивті саясат

тілдердің әлеуметтік-коммуникациялық қызметін кеңейтуге және әдеби тілдерді дамытуға бағытталған. Деструктивті саясат ұлттық азшылық тілдерінің әлеуметтік-коммуникациялық қызметін төмендетуге алып келеді. Тілдік жағдайдың типтеріне байланысты тіл саясаты түрлерін де бөліп қарастыруға болады: біртүлді мемлекет жағдайындағы тіл саясаты, көптілді мемлекет жағдайындағы саясат. Көптілді аймақтарда тіл саясаты плюрализм, интеграция, ассимиляция, сегрегация (азшылық топтың оқшаулануы) сияқты бағыттармен сипатталады. Орталықтанған тіл саясаты мемлекет жүргізетін міндетті іс-шаралардың жүйесін қамтиды. Орталықтанбаған тіл саясаты – бұл аймақ ішінде биліктің жергілікті органдарының саясаты. Көпэтникалық мемлекет жағдайында тіл саясатының кез келген түрі мүмкін болады, бірақ көпнұсқалылығы қажет. Тіл саясаты саласындағы ойластырылмаған шешімдер жағымсыз салдарға, сонымен бірге әртүрлі ұлттық және тілдік қақтығыстарға әкеп соғуы мүмкін. Тіл саясатының басталуының негізгі себептерінің ішінде экспансияны, унификацияны, отарлықтан кейінгі жағдайларды, иммиграцияны, космолитизмді атап айтады. Тіл саясаты халықтың тіл саясатын жүргізетін органдар ұсынған жаңалықтарды қабылдауына бағытталған. Мұнымен қоса, тілде сөйлеушілер ұсыныстарды толығымен, жартылай қабылдап немесе мүлде қабылдамауы да мүмкін. Тіл және саясат – екеуінің қатынасының екі аспектісі: біріншіден, тіл саясат құралы ретінде, ал екіншіден, тіл саясат нысаны ретінде. Бірінші жағдайда саясаттың тіл құралдары арқылы жүргізуі жөнінде айтылуда: мұнда тіл нақты саяси мақсаттарға жету үшін қоғамға ықпал етуші құрал ретінде қызмет етеді. Екінші жағдайда тілдің өзіне қатысты саясат, яғни «тіл саясаты» айтылады. Батыс зерттеушілері «тілдік жоспарлау» деген синонимдік терминді жиі қолданады.

Тіл саясаты және тілдік жоспарлау нысандары:

- 1) нақты тіл;
- 2) тілдер тобы (әртүрлі сипаттарына және шығу тегіне қарай);
- 3) тілдік жағдай (тілдердің қатынасу және өзара әрекеттесу типі);
- 4) коммуникативтік жағдай (қандай да бір тіл қабаттарын – диалектілер, жаргондар, тыйым салынған лексиканы – сөйлеу қатынасында; сөйлеу тәртібін және сол арқылы тілдік тұлғаны қалыптастыруда пайдалану мүмкіндігі).

Тіл саясатының мақсаты: өмір сүріп жатқан тілді сақтау, оны өзгерту, өлі әдеби тіл қызметін жаңарту, жаңа әдеби тіл құру (жаңа норвегтік, индонезиялық және басқа тілдердің тарихы), аймақтық тілдерді басқару жүйесі (жалпыскандинавиялық тіл нормаларын немесе жалпы скандинавия тілін құрудың қазіргі заманғы талпыныстары), жалпы дүние жүзілік тілдерді басқару жүйесі (эсперанто сияқты халықаралық жасанды тілдер) (Грицаева Е.Б., 2007. – 240).

Тіл саясатының нысандары ретіндегі тілдің мәртебесі. Тілдің мәртебесін сақтауға немесе өзгертуге бағытталған тіл саясаты біруақытта дәл сол мемлекетте немесе халықаралық сахнада қызмет ететін басқа да тілдерге әсер етуді білдіреді, өйткені тіл мәртебесін өзгерту басқа да тілдердің біруақытта мәртебесін өзгертуді туғызады. Сондықтан мәртебелік тіл саясаты кешенді болып табылады: ол нақты тілдерге сияқты, тілдік топтарға, жалпы тілдік жағдайға сияқты тілдік қауымдастықтың мүшелерінің коммуникациялық мінез-құлқына әсер етуді білдіреді. Тілдің корпусын сақтау немесе өзгертуге бағытталған тіл саясаты басқа тілдерге әсер етуді білдірмейді, ол тек бір ғана тілге мақсатталған. Ондай тіл саясатының келесі тапсырмалары болады:

– Аталмыш тілдің нормаларын қолдау және басқа тілдің құрылымдық енуінен, диалектілер мен жаргондардан қорғау;

– Аталмыш тілді құрылымдық байыту (мысалы, жазуын және ерте жазулары жоқтар үшін диалектүсті әдеби нормасын құру) және терминологияны дамыту.

Тіл саясаты субъектісі ретінде аталмыш елдегі арнайы формалармен (монархия немесе республика, автократия және т.б.) жүретін мемлекеттік билік алынады. Мемлекеттің ерекше жүргізетіндігі тілге қатысты заң шығарушылық. Тіл елдерде ұлттық саясаттың маңызды құрамы ретінде құрайды және осының арқасында мемлекеттің конституциялануын, артынша мемлекеттік билікті анықтайтын жүйе құраушы факторға айналады. Халықаралық сахнада жүзеге асатын тіл саясатының ерекшелігін мемлекеттердің, мемлекет аралық және ұлтаралық ұйымдар мен институттардың бірігуі анықтайды. Тіл саясаты қандай болса да жалпы мемлекеттік саясаттың бір бөлігі болып табылады. Сондықтан, оны жүзеге асыруда оның басқа қоғамдық салалармен – ғылым, білім, мәдениетпен байланысын ескеру қажет.

Тіл саясаты жалпы қабылданған нормалармен қарама-қайшы жүргізілмеуі тиіс, әйтпесе қоғам

одан бас тартады. Тіл саясатының өзгеруімен оқу-әдістемелік құралдарын құруға қатысты қатынасты қағидалы түрде өзгерту қажет. Оның курсы таңдауда мемлекет әртүрлі профильдегі (мысалы, тілдік академиялар) тілдік мекемелермен, лингвистикалық бағыттарды, беделді ұлттық мәдениет қайраткерлерінің пікірлерін ескере отырып, қызмет етуі тиіс. Тілді өзгертудегі сыртқы және ішкі факторлар ескерілуі тиіс. Тілдік өзгерістердің типтері көрсетілуі тиіс. Өзгертудің екі мүмкіндігі (даму): эволюция (жағдайды түсіну) және төңкеріс (кезең түсінігі). Тіл жүйесінің белгілі дәрежеге дейін дамуы кейбір жекелеген қозғалыстарға тәуелсіз және олардан оқшау жүзеге асырылады. Тілдің өзгермелілігінің себебін түсіндіру, Э. Косериудің пікірі бойынша, тілдің мақсатты қызмет ететін жүйе ретінде өмір сүруі және дамуымен байланысты болып келеді, қызмет етуі үшін тіл өзгеріп тұрады (Карасик В.И., 1992. – 43-47).

Тілдік өзгеріс – оны тауып дәлелдеу үшін екі бірдей уақыттық тіліктерді салыстыруды қажет ететін диахронды түсінік. Өзгеріс үрдісі – бір бірлікпен екінші бірлікті ығыстырудан бастап, бірте-бірте бірліктің материалдық, функционалдық немесе семантикалық тепе-теңдігінің өзгерісімен аяқтап орнын басу үрдісі. Тілдегі барлық өзгерістер экстралингвистикалық себептермен, ең алдымен тіл қызмет ететін қоғамның өмір сүру жағдайларымен алғышартталған. Лингвистикалық өзгерістер үш түрлі ішкі факторлармен (А. Мейе бойынша) анықталады (Баранников П.А., 1972. – 54-68):

– Аталмыш тілдің құрылымымен, яғни оның құрылғысымен;

– Тілдің өмір сүруінің психологиялық, физикалық, кеңістіктік, әлеуметтік және басқа да жағдайлармен;

– Қазіргі уақытта осы жерде оқытылып жатқан тіл басынан кешіп жатқан басқа тілдердің жеке әсерлерімен.

Сыртқы себептерге біз тілді қоршаған ортадан шығатын және ең алдымен қоғамның тарихи дамуы ерекшеліктерімен, қоныс аударулар мен миграциялар, сөйлеу ұжымдарының бірігулері мен таралуымен, мәдениет пен техника жетістігімен, қатынас формасының өзгеруімен байланысты алуан түрлі импульстердің жиынтығын жатқызамыз.

Ішкі тәртіп себептеріне тілдің жүйесін жетілдіруге мақсатты тенденциясымен байланысты пайда болатын әртүрлі импульстар жатады; ішкі себептерге адам организмінің физиологиялық ерек-

шеліктеріне тілдік механизмін лайықтауға бағытталған әртүрлі тенденцияларды, тілдік механизмнің өзін жақсарту қажеттігімен шартталған тенденцияларды, коммуникативтік жарамдық жағдайында тілді сақтау қажеттігімен шақырылған тенденцияларды жатқызамыз.

Үндістандағы күрделі тіл жағдайын реттеу мақсатында мемлекет ұдайы тіл саясатын жүргізіп тұруға мәжбүр. Тіл және саясат бұл бір-бірімен тоғысқан екі аспект, яғни тіл саясат құралы да бола алады, сонымен бірге саясат объектісі (нысаны) ретінде де қарастырыла алады. Алғашқы жағдайда тіл құралдарымен саясат жүргізу нақты бір саяси мақсаттарға жету үшін қоғамға ықпал ету құралы ретінде, бұл ретте «тілдік басқару» жөнінде айтылады.

Тіл саясаты мен тілдік жоспарлау нысаны:

1. Нақты тіл болып табылады (мысалы, хинди тілі);

2. Тілдік топ (тілдер тобы) әртүрлі сипаттарына байланысты: үндіарийлік тілдер, көпұлтты мемлекет құрамында қарым-қатынасы бойынша Индия Республикасының халықтарының тілдері; халықаралық сахнадағы өзара қарым-қатынасы бойынша – дүниежүзі тілдері және тағы басқалар;

3. Тілдік жағдай (тілдердің қатынасу және өзара байланысу типі);

4. Коммуникативтік жағдай (қандай да бір тілдік қабаттардың диалектілер, жаргондар және басқа да лексикаға, ауызекі тілге сөйлеу әрекетіне қатысуға жол беру және жол бермеу, сөйлеу тәртібін қалыптастыру және сол арқылы тілдік тұлғаны қалыптастыру (Чуприна М.В., 2012. – 1-3).

Қорытынды

Тіл мәртебесін сақтауға және өзгертуге бағынған тіл саясаты, бір тілдің мәртебесін өзгерту басқа тілдердің де мәртебесін өзгертуге ықпал ететіндіктен, сол мемлекетте немесе халықаралық сахнада қызмет ететін тілдердің де бір уақытта өзгеріске ұшырауын болжайды. Сонда да мәртебелі тіл саясаты үнемі жүйелі болып табылғандықтан, ол нақты тілдерге, сонымен бірге тілдік топтарға, жалпы тілдік жағдайға, тілдік қоғамның барлық мүшелерінің коммуникативтік тәртібіне әсер етуінің алғышарты болып табылады

Тіл саясатының субъектісі, әдеттегі жағдайда мемлекеттік саясат субъектісі ретінде берілген елдің билік формасына сай (монархия, республика, демократия немесе автократия және т.б.)

мемлекеттік билік болып табылады. Мемлекеттің ерекше жағдайы – тілдік заң шығару. Көпұлтты мемлекеттерде ұлттық саясаттың маңызды бөлшегі тіл саясаты болып табылады. Ол осының арқасында мемлекеттік билікті анықтайтын жүйелеу факторына айналады.

Әдебиеттер

- Алпатов В.М. Языковая политика в современном мире: «Одноязычная» и «двуязычная» практика и проблема языковой ассимиляции // *Corporative Politics*. – А., 2013. – С.1-13.
- Дятленко П. Языковая политика и языковые реформы в государственном и национальном странстве (аналитический обзор) // *Социологическое обозрение*. – М., 2007. Том 6, № 3. – С. 1-12.
- Озаева О.В. Этнонациональное измерение языковой политики. – Ростов на Дону, 2008. – С. 1-4.
- Никольский Л. Б. Синхронная социалингвистика. – М., 1976. – С. 92-104.
- Швейцер А.Д. Современная социалингвистика. – М., 1976. – С. 23-37.
- Kachru V.V. The power and politics of English. // *World Englishes*. Vol. 5. №2/3. – Cambridge, 1986. – P. 129-132.
- Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Изд-во ИКАР, 2009. – 37 с.
- Кожемякина В.А., Колесник Н.Г., Крючкова Т.Б., Парфенова О.С. Словарь социалингвистических терминов / Российская академия наук/ Институт. – М., 2006. – 312 с.
- Педагогическое речеведение. /Словарь-справочник / Под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской. – М.: Флинта, Наука, 1998. – 96 с.
- Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 5-е, исправленное и дополненное. – Назрань: Изд-во ООО «Пилигрим», 2010. – 147 с.
- Панькин В.М., Филиппов А.В. Языковые контакты: краткий словарь. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 163 с.
- Лагута О.Н. Учебный словарь стилистических терминов: учебно-методическое пособие / Отв. ред. Н.А. Лукьянова. – Новосибирск: Новосибирский госуниверситет, 1999. – 71 с.
- Сулейменова Э. /Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. – Алматы, 2008. – 408 б.
- Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. – Л., 1975. – С. 117-123.
- Gandhi K.L. The problem of Official Language in India. Arya Book Depot, Karol Bagh, – New Delhi. 1984 – p.168-179.
- Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование. // *Социалингвистика*. Вып. VII. – М., 1975. – С. 441-472.
- Грицаева Е.Б. Типология языковых политик и языкового планирования в полиэтническом и мультикультурном пространстве (функциональный аспект). – Красноярск, 2007. – 240 с.
- Карасик В.И. Язык социального статуса./ *Ин-т языкознания РАН. Волгор.гос. пед.ин-т*. – М., 1992. – С. 43-47.
- Баранников П.А. Проблемы хинди как национального языка. – Л., 1972. – С. 54-68.
- Чуприна М.В. Языковая политика в Республике Индия // *Научный потенциал: работы молодых ученых*. – М., 2012. №2. – С. 1-3.
- Жеребило Т.В. Термины и понятия лингвистики: Общее языкознание. // *Социалингвистика: Словарь-справочник*. – Назрань: «Пилигрим», 2011. – 280 с.
- Парамонов Д.О. Языковая политика и демократия в состоянии нарастающей сложности. Модели рефлексивной социологии // *Вестник РГГУ, №3(65)11. Научный журнал*. – М., 2011. – С. 66-90.

References

- Alpatov V.M. Yazykovaya politika v sovremennom mire: “Odnoyazychnaya” I “dvuyazychnaya” praktika I problema yazykovoy assimilyacii. *Corporative Politics*.-A., 2013.-C.1-13.
- Dyatlenko P. Yazykovaya politika I yazykoviye reformi v gosudarstvennom I nacionalnom stranstve (analiticheski obzor). *Sociologicheskoye obozreniye*.-M., Том.6. №3.2007.-S.1-12.
- Ozayeva O.V. Etnonatsionalnoye izmereniye yazykovoy politiki. –Rostov na Donu, 2008.-1-4s.
- Nikolski L.B. Sinhronnaya sociolinguistika. –Moskva, 1976.-92-104s.
- Shveitsar A.D. Sovremennaya sociolinguistika. –Moskva, 1976.–23-37s.
- Kachru V.V. Thepower and politics of English. *World Englishes*. Vol.5. №2/3.-Cambridge.1986.-P.129-132.
- Azimov E.G., Shukin A.N./Noviy slovar metodicheskikh terminov I ponyatii (teoriya I praktika obucheniya yazykam). –M., Izd-vo IKAR. 2009.-37s.
- Kozhemyakina V.A., Kolesnik N.G., Kryuchkova T.B., Parfenova O.S. Slovarsociolinguisticheskikh terminov. Rossiiskaya akademiya nauk/Institute.-M., 2006.-312s.
- Pedagogicheskoye rechevedeniye. Slovar-spravochnik. –M.:Flinta, Nauka. Pod.red.T.A.Ladizhenskoy i A.K.Michalskoy. 1998.-96s.
- Zherebilo T.V. Slovar linguisticheskikh terminov. Izdaniye 5-e,n ispravlennoye I dopolnennoye. – Nazran, Izd-vo ООО “Pili-grim”. 2010.-147s.
- Pankin V.M., Philippov A.V. Yazykoviye kontakti: kratkiy slovar. –M.: Flinta, Nauka. 2011. – 163s.
- Laguta O.N. Uchebniy slovar stilisticheskikh terminov. Uchebno-metodicheskoye posobiye/Otv.red. N.A.Lukyanova. – Novosibirsk: Novosibirski gosuniversitet, 1999.-71s.

- Suleymenova E. /Aleumettik linquistika terminderinin cozdigi. – Almaty, 2008.-408s.
- Avrorin V.A. Problemy izucheniya funktsionalnoy storony yazika. – L.,1975.-117-123s.
- Gandhi K.L. The problem of Official Language in India. Arya Book Depot, Karol Bagh, -New Delhi. 1984 – p.168-179.
- Haugen E. Linquistika I yazikovoye planirovaniye. Sociolinguistika. Vyp.VII. – M., 1975. – 441-472s.
- Grishayeva E.B. Tipologiya yazikovih politik I yazikovogo planirovaniya v polietnicheskom I miltikulturnom prostranstve (funktsionalniy aspekt). – Krasnoyarsk, 2007.-240s.
- Karasik V.I. Yazik socialnogo statusa./in-t yazikoznaniya RAN. Volgor.gos.ped.in-t.-M.-1992.-43-47s.
- Barannikov P.A. Problemy hindi kak nacionalnogo yazika. –L., 1972.-54-68s.
- Chuprina M.V. Yazikovaya politika v Respublike India. Nauchniy potencial: raboty molodyh uchenih. -M.,№2. 2012.-1-3s.
- Zherebilo T.V. Terminy I poniyatiya linquistiki. Obshee yazikoznaniye. Sociolinguistika: Slovar-spravochnik. –Nazran: “Piligrim”. 2011.-280s.
- Paromonov D.O. Yazikovaya politka I demokratiya v sostoyanii narastayushei slozhnosti. Modeli reflektivnoy sociologii. Vestnik RGGU, №3(65)11. Nauchniy zhurnal. –Moskva. 2011.-66-90s.